

2. Manninen, I. Die Gebäude der Setukesen. In: *Studia Fennica* III. 1938, S 83-111.
3. Vt Gunda, B. artikkel ajakirjas "Ethnographia" LII. Budapest 1941, S 77.
4. Vt Gunda, B. artikkel ajakirjas "Antropos". 1942-1945, nr 37-38. Posieux-Froideville 1946, S 408.
5. Gunda, B. A rostaforogató asszony. Budapest, 1989, pp 131-143.
6. Vt *The Fishing Culture of the World*. Budapest, 1984.
7. Loorits, O. Über das Gespräch des verwehrlosten und rächerischen Hausfeuers. Tartu, 1936.
8. Loorits, O. Das misshandelte und sich rächende Feuer. Tartu, 1935.
9. Loorits, O. Grundzüge des estnischen Volksglaubens (GEV) I-III. Uppsala, 1949-1957.
10. Loorits, O. vt viidet 9, III, S 505.
11. Szabolcsi, B. Irodalmi Ujság. In: V. Budapest. 1954, nr 1.
12. Vt viide 9, GEV III, S 228.
13. Róheim, G. Hungarian and the Vogul Mythology. New York 1954, p 23.
14. Vt viide 9, GEV III, S. 229-230, vrd ka Some Notes on the Repertoire of the Estonian Folk-Tale. Tartu, 1937, pp 18-20.
15. Vt viide 9, GEV III, S 238.
16. Vt viide 9, GEV III, S 460-461.
17. Vt Looritsa artiklit väljaandes *Festschrift für Max Vasmer*. Berlin-Wiesbaden, 1956, S 264-272 ja GEV III, S 87.
18. Mägiste, J. Viron maki (h)ark ja madjaari. In: *Virittäjä*. 1957, s 100-102.
19. Vt viide 9, GEV II, S 103.
20. Vt viide 9, GEV II, S 109, GEV III, S 406.
21. Vt viide 9, GEV III, S 406.
22. Vt viide 9, GEV III, S 510.
23. Vt viide 9, GEV III, S 410.

DEISIDAIMONIA, "JUMALATE KARTUS"

TRADITSIOONILISTE RAHVAUSKUMUSTE FUNKTSIOON JA VORM TÄ-
NAPÄEVA WALESIS

Robin Gwyndaf. Wales, Cardiff

Artikkel tugineb peamiselt autori poolt Walesis Kõmri Rahva Muuseumis aastatel 1964-1989 läbi viidud uurimustele ja välitöödele. Rahvajuttude ja traditsiooniliste rahvauskumuste alal küsitleti enam kui 3000 informanti. Neist umbes 400 helilindistati. Ligikaudu 600 tundi peamiselt kõmrikeelseid salvestisi

sisaldab umbes 18 000 punkti folkloori. Palju on käsikirjalist materjali, mis on vormistatud üliõpilaste seminaritööde ja ankeedivastustena.

1. Järjepidevus: ufologia ja parapsühholoogia

Üks tänapäeva kõige üldisemaid hoiakuid on, et pole sünnis järgida esiisade vanu uskumusi või tavasid. Inimesed kardavad, et neid peetakse “ebausklikeks”, “rumalaiks” või “vanamoodsaiks”. Millegipärast pole nüüdisajal paslik hoolida “lapsikutest” uskumustest ja kommetest. Paljud traditsioonilised rahvauskumused, riitused ja tseremooniad on tegelikult välja surnud; näib, et on toimunud üldine maagia allakäik. Siiski on nii Walesis kui mujal palju inimesi, kes seni usuvad või tahavad uskuda maagiasse ja teise maailma reaalsusse, eriti, kui nende oma taibust ja kogemusest ei piisa või, osundades Malinowskit, kui “juhus ja tingimused pole täielikult teadmiste kontrolli all”.¹ See on üks teadusajastu müüte, et inimesed pole nii ebausklikud, nagu nad tegelikult tavatsevad olla. Arvatakse, et teadus võib ümber lükata paljusid vanu rahvauskumusi. Kuigi see on mõnel puhul õige, on ilmne ka, et paljud uskumused on kas mugandunud või ilmuvad mingisuguses pseudoteaduslikus maskeerings taas.

Walesis, nagu mujalgi, jäävad inimese sisimad soovid ja hirmud läbi aegade peaaegu samaks. Ta on üha sama murelik ja ebakindel oma tuleviku pärast ning püüab alalõpmata seletada oma olemasolu ja kohta universumis. Ta soovib vältida halba ja kardab kiusata saatust. Rohkem kui midagi muud ihkab ta saavutada õnne ja kogeda heaolu. Aastal 1587 George Gifordi poolt “Arutluses Devilles’i nõidade kavalate kommete üle” lausutu on tänapäeval sama asjakohane kui 400 aastat tagasi: “Niisugune on inimloomus, et kus tema veendumuse kohaselt asub jõud, mis toob heaolu või õnnetust, seal ta kummardab.”² Väga asjakohane on samuti Dorrelli avaldus: “Kui pole kuradeid, pole Jumalat.”³

Koos teaduse edusammudega säilivad ja edenevad ühtlasi rahvauskumused. XX sajandi suurte sotsioloogiliste muutuste ja tehnoloogiliste tulemustega kohandatakse vanu ja luuakse uusi uskumusi. Nende põhifunktsioon võib jääda aegade jooksul muutmatuks. Loch Nessi koletis on kaua endale maailma tähelepanu tõmmanud, kuid hiljaaegu uskusid mõned inimesed, et samasugune koletis on ka Llyn Tegidis, Bala järves, Gwyneddis, Põhja-Walesis. Inimese kartus tundmatu ees, kogu tähelepanu nõudev tegelemine elu mõistatusega ja vägev kujutlusvõime pole igivanast ajast saadik muutunud, nagu tõestati hiljuti palju tähelepanu äratanud valdkonnas, nimelt ufoloogias, tundmatute lendavate objektide uurimises.

1977. aasta kevadel räägiti UFO-aktiivsuse lainest Dyfedi piirkonnas, Edela-Walesis, mis sai pärastpoole tuntuks kui “Walesi kolmnurk”. Kogu Britannia

UFO-entusiastid tulid uurima hämmastavat sündmusteseeriat, mida nimetati sageli Dyfedi mõistatuseks. Koolilapsed tegid joonistusi tundmatutest lendavatest objektidest ja kosmoserobotitest; inimesed väitsid, et on näinud lõõmavaid õhukettaid kaljudesse kadumas ning hõbedastes ülikondades olendeid üle väljade jalutamas ja maamajade akendesse piilumas. Tuliselt arutati “maavälise elu hüpoteesi”; UFO-de kohta kirjutati raamatuid ja arvukalt artikleid.⁴ Näib, et on ilmunud uus uskumus: “võõrad seal väljas jälgivad meid”. Põhjendatult võis asjasse puutuda tõsiasi, et see maa-ala on niihästi Briti kui ka Ameerika sõjajõudude salajase militaartegevuse keskuseks.

Millest selline äkiline huvi UFOde vastu, eriti seitsaadik, kui Kenneth Arnolds märkas 1947. aastal mitut õhuketast üle Washingtoni linna lendamas? Peter Brookesmith, ajakirja “The Unexplained” (“Seletamatu”) toimetaja, on oletanud kahte põhjust. Esiteks, UFOd köitsid avalikkuse tähelepanu just siis, kui valitsused esimest korda tõsiselt kaalusid kosmose uurimist. Teiseks, 1947. aasta tähelepanek tehti varsti pärast Teise maailmasõja kohutavaid hävitusi ja kannatusi ning pärast esimese aatomipommi heitmist - “inimesi valdas ebakindlus enese ja inimkonna tuleviku pärast”.⁵ Seetõttu võiks väita, et usk UFOdesse peegeldab inimese sünnipärasest hirmu. Viimasele vastandub üks inimkonna vanimaid püüdeid - rahu ja turvalisuse soov. Ühtlasi illustreerib usk tulnukatesse ilmekalt ka kujutlusvõimet, inimese suurt fantaasiajanu. Kummatigi tuleb meles pidada, et kujutlused teisest maailmast on sageli üks meie maailma määratlemise viise.

Tänapäeval näib olevat huvi paranormaalse ja psüühika uurimise vastu uuenenud. Arvukad populaarsed ajakirjandusveerud annavad näiteks tunnistust, et inimesed tegelevad astroloogia ja horoskoopide lugemisega. Ka parapsühholoogia on muutunud tunnustatud aineks, eriti noorte inimeste seas, nakatades neid elava huviga ekstrasensoorse taju (ESP) ja tema erinevate vormide uurimise vastu: telepaatia; ettetunnetus või hoiatav eelaimus; selgeltnägemine (ebatavaline võime näha üle nägemisulatus); paroptiline (naha vahendusel või silmade abita) nägemine; psühhokinees; võime rääkida asjade päritolust neid kätte võttes. Huvitatud ollakse paraseanssidest, tulevikuenustamisest, käevaatamisest ja somatomantiast, tarokikaartidest ja *deja vust* (mineviku sündmuste nägemisest).

Esivanemad rahuldasiid oma seiklusjanu, maagia ja üleloomuliku maailma iha muinasjuttude, kangelaseepika ja imelugude kuulamisega. Tänapäeval rahuldatakse seda selliste populaarsete teleprogrammidega nagu “Dr. Kes”, “Star Trek”, “Batman”, “Kuu miljonid dollari mees” ja “Imenaine” ning filmidega nagu “Enne”, “Vaim” ja “Dracula.” 1984. aastal ilmus uusim kosmose superolend “Imemõmmik” (Superted) Walesi neljandale telekanalile. “Ükski seiklus pole Imemõmmikule, tavalisele salajast võlusõna valdavale mängukarule liiga ohtlik, ükski paik liiga eksootiline ega ükski nali liiga naljakas”.⁶

2. Põline vaimne vanavara. Miks usutakse?

Mis on uskumuste funktsiooniks XX sajandil? Miks hoiavad paljud Walesis ja mujal kinni traditsioonilistest rahvauskumustest - “põlisest vaimsest vanavarast” (*ancient mental heirlooms*).⁷ Miks sünnib tänapäevalgi uusi uskumusi ja kohandatakse vanu? Neile küsimustele vastamiseks tuleb arvestada viit tegurit.

a Kultuuripärand. Üks põhjus on päris selge - me oleme nende uskumustega koos üles kasvanud. Neid peetakse kalliks ja antakse lugupidamisega edasi ühelt põlvkonnalt teisele, justnagu vanavara, isiklikku omandust, mida peres on paljude aastate jooksul hoitud. “Mu ema ütles ikka nii...”, “Mu vanaema uskus alati, et...”. Kuigi paljud tänapäeva inimesed ei jaga tegelikult oma vanemate ja vanavanemate usku, ei julge või ei taha paljud meist vastavas olukorras siiski “vana ebausku” päriselt kõrvale heita.

Elades lapsepõlves 40. ja 50. aastatel Llangwni kihelkonnas Clwyd’is, ühes Põhja-Wales’i kõrgmaa talus, tundsiime suurt osa selles artiklis mainitud uskumustest ja mu 85-aastane ema usub praegugi neist enamikku. Näiteks ei lubatud meil minna trepil üksteisest “risti” mööda, isegi uusi, puhtaid kingi lauale panna ning mitte mingil juhul toas vihmavarju avada. Meid hoiatati, et ei tohi puudutada võilille (*Taraxacum officinale*). See pidi olema mürgine ja kui seda puudutada, lähevad käed kärna. Nimetasime seda kõmri keeles *blodyn crach* (kärnalill). Usuti veel, et selle puudutamisest võib laps hakata alla pissima ning üks võilille kõmrikeelsetest rahvapärastest nimetustest on *blodyn pi-pi-yn-gwely* (allapissimislill). Peale selle keelati tõsimeeli mägrale liiga lähedale minna, sest kui ta hammustab, siis ei laskvat ta enne lahti, kui kuuleb luu raksatust. Oli neidki asju, mida lastele soovitati. Näiteks meie sõime leivakoorukesi, et loksik juukseid saada.

Muidugi levitavad ka lapsed isekeskis läbi põlvkondade ulatuvaid uskumusi. Me uskusime, et kärnkonna lähedal on ohtlik suud pärani ajada - siis lähevad hambad mustaks. Kätel olevate soolatüügaste ravimiseks kästi neid teoga hõõruda ning matta siis tigu maha või riputada nõõriga viirpuupõõsasse surema. Teine samalaadne ravimisviis õpetas, et soolatüükaid tuleb pekiga hõõruda ja see siis maha matta. Kui need võtted ei aidanud, soovitati soolatüükad esimesele möödakäijale “penni eest maha müüa”. Need ravivõtted põhinevad vanal uskumusel haiguse maagilisest ülekandmisest - uskumusel, et on võimalik haigust või häda ühelt isikult või asjalt teisele üle kanda. Nii nagu tigu või pekitükk mädanesid maa sees või viirpuu küljes, lagunesid ning kadusid ka kätel olevad soolatüükad.⁸

Näib, et võtame vastuvaidlematult omaks palju uskumusi ja tõekspidamisi, mida meile on varases lapseas tutvustatud, näiteks selle, et punapead on

tujukad, arv 13 on õnnetu ning arvud 3 ja 7 toovad õnne. Rahvapärane kõnekäänd ütleb: *tri chynnig i Gymro* (kõmril on kolm võimalust). Kui laps on pidevalt haiglane, usutakse, et “asi pöörab paremuse poole” seitsme aasta vanuses. Kunagi usuti sedagi, et iga inimene saab seitsme aasta tagant “uue keha”.

Mõned uskumused on sedavõrd populaarsed, et nad on muutunud igapäevase kõnekeele ning harjumuste osaks. Kaheldes või millegi õnnestumist soovides öeldakse “Katsu puud!” Mõned seletavad seda ütlust kui vihjet Kristuse ristipuule. Vaid vähesed seostavad märksa vanema, ürgse kombega emmata puud pälvimaks metsavaimu õnnistust. Üks Lõuna-Walesi Powysi Breconi linna mustlaspererkond nikerdab praegugi puutükke, mida tuntakse “Katumispuu” nime all ja müüb neid 50 penni eest.⁹ Enamik tänapäeva inimesi arvab siiski piisavat nende sõnade lausumisest, ilma et tegelikult puud katutaks. Kohates mõnda kurjakuulutavat ennet, näiteks nähes kahte varest, ei tarvitseta enam sõrmi risti panna. Laste ning täiskasvanute seas on see siiski tavaline ütlus ning komme. Praegugi löövad lapsed, vähem täiskasvanud, vande andmisel risti ette. Sellele lisanduvad ütlused: “*Crist-croes*” (Kristuse rist); “Südame rist”; “Minu vande peale!” ja “*Ar fly marw!*” (Tabagu mind surm, kui ma valetan!). Näiteks Põhja-Walesis, Clwydis, Llangumis oli meil oma salm:

Crist-croes, tân poeth!

Kristuse rist, palav tuli!

Lloggi mhen a lloggi nghoes!

Mu pea ja jalg mingi põlema!

Ka *Ymgroesa* ja *Ymswyna* (lõön risti [ette]) olid varem täiskasvanute tavalised repliigid.

Nagu juba öeldud, peeti vihmavarju toas avamist ning redeli alt läbi kõndimist õnnetusttoovaks. Sedasorti ebausku tutvustatakse lastele varases eas. Enamasti me ei küsi, miks peetakse selliseid toiminguid halvaendeliseks, või pakume välja praktilisemaid ja mõistuspärasemaid selgitusi, sageli mõistmata, et need on inimeses sügavasti juurdunud sakraalsed uskumused ja kombed. Kolmnurk, mis moodustus redeli asetamisel vastu seinale, tähendas Kolmainsust. Seetõttu oli redeli alt läbimine minek “läbi” Kolmainsuse ja lugupidamatuse märk. Niisamuti seostati vihma- või päevavarju oma kuju tõttu muidugi päikesega ja peeti halvaks endeks avada seda kuskil mujal kui päikese all, st õues. Aga kindlasti ei tohtinud seda teha toas. See uskumus “kujunes idas, kus vihma- või päikesevarju kasutasid aristokraadid”.¹⁰

Tihti peame rahvauskumusi ja tarkusi oluliseks, kandes neid mõtteis ning alateadvuses, ehkki, nagu juba öeldud, ei pruugi me ise kogu hingest neisse uskuda. Paljud, kes usuvad vaid poolenisti või ei usu üldse, ei soovi neist tihti päriselt loobuda - äkki neis midagi ikka on! Sageli sisaldavad nad sümboloid ja omavad poeetilist väärtust. Näiteks sümboliseerivad punased kroonlehed verd ning praegugi usutakse, et punaseid ja valgeid lilli ei tohiks kimpu panna ning haiglasse viia, kuna punast ja valget värvi seostatakse vere ja sidemetega.

b Esteetilised väärtused. Mõningaid rahvauskumusi hinnatakse nende esteetilise väärtuse pärast. Nad on otsekui miniatuursed luuletused: *Dae ar dan eira-bara!* (Maa lume all - leib); *Glaw ym Mai sy'n fara drwy'r flwyddyn.* (Maikuine vihm on kogu aasta leib). Sarnaselt vanasõnadele jäävad need kergesti meelde, kuna enamasti on nad lühikesed ja kokkusurutud, väljendades kenas sõnastuses mõnd otsustust või tähelepanekut.

Riimide puhul ilmneb mõnikord sümmeetriataotlus, mis täidab ka olulist mne-motehnilist ülesannet. Näiteks:

<i>Nos Glan Gaea:</i>	Talveõhtul on tont
<i>Bwgan ar bob camfa.</i>	iga ora otsas.

Kõmri rahvauskumused, mis puudutavad loodust ja ilmatarkust, on eriti rikkad riimikasutuse poolest. Näiteks:

<i>Gaeaf glas:</i>	Roheline talv -
<i>Mynwent fras.</i>	palju surnuid.
<i>Niwl y Gaea:</i>	Talvine udu -
<i>Arwydd eira.</i>	tuleb lund.

Rahvauskumused on sageli didaktilised. Tihti antakse näpunäide, käsk või hoiatus üht ja teist teha või vältida. "Töötusele lisandub tihti tasu või vastupidi: tabu rikkujat ootab äpardus või karistus".¹¹ Üldkasutatavad on sedasorti sissejuhatavad sõnad nagu: "ikka", "iialgi", "ära", "kui", "kui ei" (kui sa seda või teist ei tee - siis...)

Tihti on tegemist deklaratiivse ütlusega, mis väljendab ühtainsat mõtet. Näiteks: "Haldjad kardavad rauda"; "Vihmapiisad on taevainglite pisarad". Paljusid uskumuslikke tõekspidamisi või tähelepanekuid, eriti neid, mis puudutavad endeid, väljendatakse grammatiliselt siiski põhjuse ja tagajärje seosena. Uskumuste jaoks, mis puudutavad midagi esile kutsuvat käitumist, st kui kõrvallause subjekt (inimene, loom jne) toimib teatud moel tagamaks soovitud tulemust, on Rootsi uurija Eskeröd esitanud sellise skeemi: *causans* - *causatus*.¹² Näiteks: "Hoiatage Piibel magades padja all (*causans*) ja sa ei näe und (*causatus*)". "Kui laps paneb enne magamaheitmist hamba padja alla (*causans*), on haldjad hommikuks selle asemele hõberaha pannud (*causatus*)". Ennete kohta on ta välja pakkunud skeemi: *ominans* - *ominatus*. Näiteks: "Kui swithinipäeval (15. juuli) sajab, siis sajab 40 päeva järjest (*ominatus*)". "Kui kohvi peale tekivad mullid (*ominans*), siis saad raha (*ominatus*)".

c Kujutusvõime. Uskumused peegeldavad inimese elavat kujutusvõimet ja pidevat fantaseerimisvajadust. Zola kuulus ütlus kirjanduse kohta kehtib ka folklooris. Seda võiks kohandada ja parafraseerida järgnevalt: "Folkloor on inimhõlme peegeldatud ja imepärase ning ammendamatu kujutusvõime läbi avardatud fakt".¹³ Ent fantaasia ning irratsionaalsuse äratamine pole vaid pelk meelelahutus ja pagamine teise maailma, see tähendab ka inimese koha ning

rolli määratlemist selles maailmas. Ehkki inimene võib tänapäeval olla haritum, püsib tugev side irratsionaalsega.

d Duaalsus. Uskumused peegeldavad inimese duaalsust, mida Eugen Mogk tähistab sõnaga *Doppelmensch*. Inimene on üheltpoolt kultuurist tuleneva (*Kultur Mensch*) ja teisalt looduslike instinktide (*Natur Mensch*) kombinatsioon.¹⁴ Just nagu Pauluse kirjad kajastasid elavalt vaimu ja keha, hinge ja ihu võitlust, peegeldavad kaasaegsed rahvauskumused inimese duaalset isiksust ning tema pidevat heitlemist hea ja kurja, mõistuspärase ja irratsionaalse vahel.

e Deisidaimonia: "jumalate kartus". Uskumused peegeldavad inimeses säilinud hirmu tundmatu ees, mida kreeklased nimetasid *deisidaimonia*, "jumalate kartus", "ebausk", mida mainisime kõneldes UFO-uskumusist. Kuigi paljud uskumused peegeldavad inimese vajadust meelelahutuse ja fantaseerimise järele, järgib enamus neist Aristoteelse nõudeid tragöödiade - nimelt "äratada vaatajas hirmu ja kaastunnet".¹⁵ Hulk uskumusi pole pelgalt miniatuurne luule, vaid ka miniatuurne jumala teenimine. Neil on seletusmuistendite tavapärase funktsioon ja nad vastavad kaasaegsele sotsiaalse kontrolli paradigmale. Vanasõnad õpetavad harilikult kaudselt, uskumused mõjutavad arvamust või vaatlust enam otseselt.

Kui moraalkoodeksit on rikutud või eetilistest normidest üle astunud, järgneb karistus. Inimene ei tohi saatust välja kutsuda - Eedeni aias on puu, mille vilja ei tohi süüa. Walesi uskumusis ja muistendeis kutsutakse maapinnal olevaid ümaraid rohulaike haldja "sõrmusteks" - neid ei tohi künda. Kivide ja *cromlechide* all on varandus, mille rahu ei tohi rikkuda. Meenutagem Oidipuse, kreeka traagilise kangelase sõnu: "Sest kui arvame, et saatus hõljub me kohal, tungivad me kartused kaugele üle piiride."¹⁶

Meenuvad ka John Brandi sõnad tema klassikalisest teosest "Popular Antiquities (1813): "Inimesed on alati olnud eneseipiinajad, halbu endeid võib kokku lugeda enam kui häid."¹⁷

Nüüdisinimesed võivad oma usku nõidusse ja kurja silma avalikult mitte tunnista, siiski kardavad paljud pidevalt sajatamist ja tundub, et XX sajandil on ikka veel asjakohased Õpetussõnad (27): "Kes annab kehvale, sellel ei tule puudust, aga kes oma silmad suleb, saab palju sajatusi!" Iona Opie ja Moira Tatem sõnutas: "Hirmud on meis nii sügavad, et neid võib nimetada instinktiivseiks: hirm vanade tabude mittetäitmise ees, saatuse trotsimise, saatuse kättemaksu, pimeduse ja selle asukate ees."¹⁸ Hirm surma, haiguse ja kannatuse, viljatuse, nurisünnituse, needuse, kindlusetuse ja vaesuse ees - need on mõned hirmudest, mis on täna just sama reaalsed kui ennegi.

Paljud uskumused ja ebausud põhinevad *mea culpa*: süütundel, et see on "minu viga". Ueelslasi on kasvatatud piibli najal, Vana Testamendi selge õpetusega "kohtumõistmisest kolmandamast põlvest saadik". Rasedail oli näiteks

kunagi sügav hirm selle ees, et kui laps sünnib jänesemokaga, on ka lapse lastel sama puudus. Teisisõnu: usuti, et kui rase naine pilkab jänesemokaga last, sünnitab ta ise sama veaga lapse. Üldiselt usuti ka, et sünnimärk tuleneb sellest, kui naist raseduse ajal ehmatati.

Samuti leidub inimesi, eriti sügavalt usklikke, kes ikka veel usuvad Jumala vihasse. Loodusõnnetused nagu välk öeldakse olevat “Jumala karistus kurjadele”. Isegi aatompommi peavad mõned religioossed fundamentalistid osaks “suurest kokkuvõttest” asjade üle, mida ennustab Matteuse Evangeelium 24:21: “Sest siis tuleb suur viletsus, mille sarnast ei ole olnud maailma algusest kuni praeguse ajani ega tulegi”.

3. Käibivad uskumused

Refereerigem tänapäeval Walesis käibivatest tavapäraest uskumustest viit. Lisagem, et needki peegeldavad nüüdisinimese instinktiivseid hirme.

a 666 - “metsalise märk”. Veel hiljuti keeldusid mõned sõidukijuhtid 666st auto registreerimisnumbrina, pidades seda halvaks endeks. Põhjendatakse, et see on “metsalise märk”, mida on mainitud Piiblis, Ilmutusraamatus 13:18: “Kellel on mõistust, see arvaku ära metsalise arv; sest see on inimese arv. Ja tema arv on kuussada kuuskümmend kuus”. Palju on lugusid veidraist kogemustest ja õnnetustest, mis on tabanud sõidukijuhte, kes usuvad, et “saatana silt” nurjab nende sõidu. 1990. aasta kevadel otsustasid Auto- ning Jalgrattalubade Ameti töötajad Swanseas lugematute kaebuste tõttu selle numbri käibest eemaldada

“Metsalise märk” Ann Wilson Lõuna-Walesist, Swansea Auto- ning Jalgrattalubade ametist koos autonumbriga, mis väidetavalt sisaldab “Luciferi märki.” Foto: “The Western Mail”, 1.11.1990

“vältimaks teelolijate hättajäämise võimalusi tulevikus”. Otsusele järgnes ajalehelugu “Lutsiferi arv toob numbrimärgile needuse.” Inspiratsiooni sai ka Walesi kiriku kõnemees: “Igaüks võitleb kuradi vastu ja on rõõm näha, et Swansea AJA võtab inimeste usutundeid tõsiselt”.¹⁹

Õudusfilmi “Enne” seeriad, mida teleris umbes sel ajal näidati, kujundasid kindlasti paljuski inimeste suhtumist arvu 666. Paljud juhid tunnistasid, et neid hirmutasid filmid, mille põhiline teema oli “metsalise märgiga” sündinud mehe kummaline kuri jõud. “Metsalise märk” on samuti popansambli “Iron Maiden” laulu ja heliplaadi pealkirjaks.²⁰

b Hobuse pealuud. Omal ajal paigutati hobuse pealuu majade, lautade ja kirikute vundamendi sisse, uskudes, et see kaitseb ehitusi kummituste ja kurjade vaimude vastu. Komme on Walesis hästi dokumenteeritud. 1982. aastal näiteks leiti viis hobuse pealuud vana lehmalauda vundamendist Garthis, Llanilaris Dyfedis, Walesi kaguosas. Need maeti viimaks uuesti vastavalt kohalike elanike ja Garthi pere enda liikmete tungivale soovile. “Ma ei ole ebausklik”, kommenteeris mr Rowland George, “kuid austan vanu kombeid”.²¹

Varsti pärast pealuude leidmist lendas Mrs George Kanadasse, hoolimata kohalike inimeste nõuandest, kes teda tungivalt keelitasid selgitades, et pole hea lennata enne, kui pealuud on uuesti maha maetud. Tagasisõidul, veidi enne

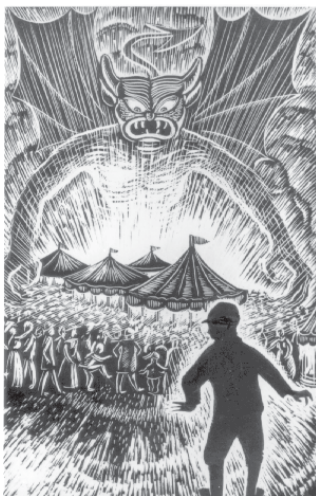
Viis hobuse pealuud, mis leiti vana lehmalauda vundamendist Garthi perekonna farmis Llanilaris, Dyfedis, Edela-Walesis. Foto: Arvid Parry. “Y Cymro”, 12. 10. 1982

väljalendu hoiatati, et lennukisse on sokutatud pomm ja korralvurid võtsid hiljem kinni mehe, keda kahtlustati terrorismis. Mrs George'ki pole ebausklik, kuid küsib endalt vahel: kas hoiatus Toronto lennuväljal - väike meeldetuletus - ei tulenenud sellest, et pealuud polnud veel maetud?²²

c Luud. Paljudes maades on luud pikka aega olnud apotroopiline vahend peletamaks kuradit ja kurje vaime ning kindlustamaks koduõnne. See on olnud esimesi asju, mis kõigepealt viidi uude majja ja asetati tavaliselt ukseavasse, vältimaks soovimatu seltskonna külaskäiku.²³ Mõnedes kultuurides võib üle luua astumine või hüppamine kaasa tuua halba. Usuti, et kui näiteks rase naine astub üle luua, võib nabanöör sõlmuda ümber lapse kaela. Vallalisele naisele tähendas see, et ta võib enne pulmi rasestuda.²⁴ Üldiselt võis üle luua astumine või hüppamine olla siiski kindel tagatis õnneliku abielu kindlustamiseks. *Priodas ysgub*, "luua" või "pühkimise pulmad" oli omal ajal üldine tava, vähemalt mõnedes Walesi piirkondades, kus paarid hüppasid üle ukseavasse pandud luua.²⁵ Peamiselt lapsed räägivad Walesis ikka veel lugusid nõidadest, kes ratsutavad kõigi pühakute päeval luuavarrel. Paljud uelslased ei usu tänapäeval, et luud on seotud ebausuga. Ühe Loode-Walesi küla elanike hoiakute põhjal võib öelda, et inimesed ühendavad luuda ikka veel üleloomulike jõududega. 1990. aasta suvel kolis vastabiellunud noorpaar tillukesse külla Treforis, Gwyneddis. Nad pihtisid, et järgivad "muistset keldi usundit" ja on "looduse kummardajad". Üle luua hüppamine olla olnud osa nende pulmatalitusest. Sama aasta septembris kirjutas mees Gwyneddi Haridusvalitsusele kaebuse, et kohaliku kooli juhataja oli hoiatanud lapsi hilja õhtul abielupaari koju minemast. Mees ähvardas koolijuhataja kohtusse kaevata ja nõudis 500 naela suurust hüvitust oma isiku mustamise ja küla tema vastu ässitamise eest. Kogu häda peapõhjuseks oli varastatud luud, mida perekond oli pidulikult oma maja ees hoidnud. Nad muretsesid, et neist räägitakse nõnda palju pahatahtlikke ja valesid jutte. Näiteks väideti neid kuradit kummardavat ja mõned kinnitasid koguni, et nad ohverdavad lapsi ja söövad imikuid. Perekond hoiatas, et varastatud luud võib valedes kätes ohtlik olla, sest selles olla väge. Trefori elanikele kehtas luud nõidust ja kurjust. "Meil pole kunagi midagi sellist juhtunud", kaebasid nad, "see äratub õudust". Loomulikult hakkas osa külaelanikke vastukaaluks koduaknal Piiblit hoidma.²⁶

d Kirikusse minek. See oli kunagi üldine tava. Usuti, et sünnitanul on ohtlik minna külla enne kirikus või kabelis käimist. See oli "asi, mida ei tohtinud teha". Tava põhineb kunagisel muistsel uskumusel, et sünnitanu on roojane ja soovil lapse elusalt ilmaletuleku eest formaalselt tänada, ning on tänapäevaks üldiselt hääbunud. Mõned, eriti kabelile või kirikule lähedal seisvad isikud võivad vana uskumust veel austada, kuigi nad sellest enam rangelt kinni ei pea. Teade kombe esinemisest Gwentis Edela-Walesis näib siiski olevat erand. 1978. aastal ilmus

umbes tosinast emast koosnev rühm Liswerry vikaari juurde Newportis. Naised uskusid, et “enne kirikus käimist teise majja minemine toob sünnitanule õnnetust”. Vikaar kirjutas kohalikus ajakirjas: “Arvasin, et formaalse tänamise komme lapse elusalt ilmaletoomise eest on tõesti välja surnud... Loomulikult pole ma õigel viisil kirikusse tuleku vastu. Tänamise ajend on õige - seni, kuni põhjused on õiged. Kuid see, mille vastu ma olen, on vanamoeline ja mõttetu ebauusk, mida ma kohtasin ... Ma arvan, et on pisut naljakas, kuidas noored emad näisid tihti ebataavaliselt kiirustavat, saamaks - nagu nad väljendusid - “selle korda”... Igatahes pole kirikul selliseid õnnelooitse vaja”.²⁷

Kurat Corweni laadal Gwyneddis, Põhja-Walesis. Ifor Oweni mustvalge illustratsioon Llwyd o'r Bryani mälestusteraamatust “Y Pethe”.

e Villase lõnga tõbi. Käsnade ravimisest rääkides mainisime juba muistset uskumust haiguse maagilisse ülekandesse. Atlandi ookeani mõlemal kaldal oli rituaalne mõõtmine varasemaid ja levinumaid viise tõve sümboolseks diagnoosimiseks ja tõrjumiseks.²⁸ Komme ulatub Plinius Vanema aegadesse, võibolla kaugemalegi. Patsienti mõõdetakse kepi, kiu, lõnga või ükskõik millise paelaga. Nagu kinnitab Wayland D. Hand, näib mõõtmine ise toimivat mitte pelgalt võtte, vaid teatud tüüpi vahenduse või *Zwischenträgerina*, millele toiming on

suunatud.²⁹ Näiteks visati haige mõõtmiseks kasutatud pulk hiljem ära või naelutati puu ehk mõne teise liikumatu püstise objekti külge, haigust tõrjutakse sümboolselt lihtsa ülekandemaagilise tegevusega.³⁰ Mõnedes rituaalse mõõtmise abil tervendamise kirjeldustes osutatakse, et villane lõng visati pärast kombe sooritamist tulle,³¹ see polnud aga üldine tava. Oluline on ka märkus, et “pikkuse või ümbermõõdu mõõtmine ennustab kuidagi haiguse jõu murdmist mõõdetud liikmeil.”³² Walesi rahvaarstid on tunnistanud, et mõõtmise protsess ise “murrab tõve” (*torri'r clefyd*).³³

Walesis kasutati patsiendi mõõtmiseks pulga asemel villast lõnga ja tõbe tunti kui “*clwyf yr edau wlan*” (villase lõnga tõbi). Haigust seostati harilikult mõne depressiooni vormiga. Sageli nimetati seda piltlikult *clefyd y galon* (südamet haigus). Mõnedel aladel (eriti Kesk-Walesis) ühtisid “villase lõnga tõve” ja tiisikuse tunnused (*diciau*, inglise keeles *decay*) ja haigust seletati nõidusega. Juhuslikult on teda ühendatud “armuhaigusega.”

Lisaks mõõtmise rituaalile anti haigele sageli juua, enamasti õlut, brändit, džinni või muud alkohoolset jooki, millele kollaseks värvimiseks lisati jahvatatud safranlille (sügiskrookus, *Colchicum autumnale*).

Traditsioon näib olevat kauem püsinud Kesk-Walesis - endistes Cardigani (Dyfed) ning Montgomery (Powys) krahvkondades. Tänapäeval elab paar-kolm inimest, kellest teatakse, et nad mäletavad villase lõngaga ravimist või on minevikus seda kasutanud või jätkavad seda veelgi.³⁴ Üks neist on Sarah Maud Hughes Carnost Powysis. Teda külastavad paljud depressiooni all kannatavad inimesed. Ta ei pea patsiendiga kokku puutuma ja tervendab tihti telefonitsi. Tal on vaja teada vaid patsiendi täielikku nime ja sünnikuupäeva. Pikkusmõõduna kasutab ta küünart - kaugust õlast väljasirutatud käe keskmise sõrmeni. Ta paneb lõnga ühe otsa omaenda õlale ja mõõdab kolm korda oma keskmise sõrme otsani. Sellega on villane lõng tähistatud. Mõne aja pärast kordab ta mõõtmise rituaali. Kui lõng keerdub või venib teise või kolmanda mõõtmise ajal, teab ta, et patsient on endiselt haige. Ta kordab mõõtmist seni, kuni lõng venib esimesel korral, siis ta teab, et haige on tervenemas.³⁵

4. Vorm ja ülesanne

Alati pole võimalik ega soovitatav liigitada uskumusi selgelt eraldatavaks kategooriaiks. Sageli kattuvad need omavahel ja on mõnikord eksitavad. Selguse ja eriti uskumuste parema mõistmise huvides jaotatakse neid ometi nelja üldkategooriasse. Suuremat osa käsitletud uskumustest usub osa inimesi ikka veel või vähemalt teavad nad neid.

a Tabud ehk “asjad, mida ei tohi teha”. Sellised tabud on seotud uskumusega, et kui nende vastu eksitakse, toob see tõesti kaasa äparduse. Need on

kindlad asjad, “mida ei tohi teha”. Trepist oli juba juttu, samuti vihmavarju avamisest majas, kingade lauale asetamisest ja punaste ning valgete lillede kokkupanekust. On inimesi, kes usuvad, et õnnetust toob noa risti lauale panek, noa või nõõpnõela kinkimine, valge viirpuu (*Crataegus monogyna*) või tsilla (*Endymion nonscriptus*) tuppa toomine, mantli nõõpimine alt üles, roheliste riiete kandmine, näpuga vikerkaare peale näitamine ja mitmete lindude (tuvi, punarinna või käbliku) tapmine,

Y sawl a dynno nyth y dryw, Kes iial lõhub käbliku pesa,
Ni chaff weled wyneb Duw. ei näe kunagi Jumala palet.

Alateadlik hirm õnnetuse, haiguse ja surma ees põhjustab arvukate abiellumist, rasedust ja sünnitust puudutavate uskumuste ja kommete olemasolu. Siiani on näiteks laialt levinud uskumus, et pruut ei tohi pulmapäeval siseneda kirikusse või kabelisse peigmehest eespool. Omal ajal usuti samuti, et rase naine ei tohi oma põllepaelu liig kõvasti siduda, muidu “kägistab” see sündimata lapse. Arvati, et tühja hälli kiigutada on rumal, keelati üle hälli astumine, kui selle sees on laps, ning samuti lapse liiga sageli väljavõtmine, sest öeldavasti pidurdavat see kasvu. Ka ei tohtinud lapsel enne aastaseks saamist küüsi lõigata, muidu kasvavat temast varas. Seegi võib olla teisend varasemast uskumusest, et lapse küüsi lõigates “lõikab ära” - pidurdab tema kasvu.

Limiteeritud hüve kontseptsioon, mida tutvustas antropoloog George M. Foster, on rahvaluules kaunis tavaline.³⁶ Mõnedes maades usutakse näiteks, et pesapallikurikal on määratud arv lõõke. Sarnaselt usutakse, et igas inimeses on “kindel hulk elujõudu”.³⁷ See selgitab suhtumist, mille järgi vanem inimene lapsega koos magades “imeb lapse elujõu välja”.³⁸ Üldiselt hoiatati Walesis, et sagedane masturbeerimine võib põhjustada pimedaksjäämise või impotentsuse.

Tuntud tabu ja ühtlasi kindel viis saatust kiusata on “liig vara rääkimine”. Näiteks ei tohi unenägusid “liiga vara,” kui üldse, teistele jutustada. Walesi muistendis avaldas haldjalt raha saanu kord oma varanduseallika teisele, mispeale rikkus otsekohe kadus. Kindel viis saatuse kiusamiseks on ka uue kalendri ülesriputamine enne, kui vana aasta on lõppenud. Rumal on “võtta igaks juhuks liiga palju”. Meile pole teada antud, kas me elame järgmise aasta või isegi järgmise päevani. See on üks põhjus, miks ütlused nagu “kui kõik laabub”, “kui Jumal annab” ning “*os byw ac iach*” (kui oleme elus ja terved) on ikka veel üldiselt käibel.

b Rituaalid ja loitsud. Arvukad uskumused ja kombat seonduvad hea õnne väljakutsumise riitustega, et otsida head õnne või leida kaitset kurja vastu. Püütakse saatust üle trumbata ja kurjust relvituks teha. Siia kuuluvad soola viskamine üle vasaku õla, kinga sisse sülgamine valget hobust nähes, uue töö alustamisel teisele söekamaka andmine, esimest korda noorkuud nähes raha kotti panemine, majast lahkumine sama ukse kaudu, millest siseneti, ja imiku

pihku hõbemündi asetamine, et see tooks õnne nii lapsele kui kinkijale. Tavalisteks apotroopilisteks vahenditeks on ka “puu puudutamine,” “sõrmede ristipanek” ja ristimärgi tegemine. Väljendamaks viha sülitatakse ja näitamaks, et ei kardeta pimedust, vilistatakse. Usk laste ristimise vajalikkusse on ikka veel üllatavalt tugev. Paljud uelsi muistendid ja memoraadid peegeldavad inimeste kunagist hirmu, et terve laps, eriti, kui ta on ristimata, võidakse ära vahetada pahura kääbusjõmpsikaga. Sageli asetati risti üle hälli ahjuroop või tuletangid kaitsmaks selliseid imikuid. Olgugi et haldja poolt vahetamisest pole ammu kuulda olnud ja inimesed tänapäeval ei usu, et vastündinu on roojane ja vajab puhastust, toovad kirikus mittekäivad vanemadki oma lapsed ristida, öeldes, et “see on asi, mida peab tegema”. Meditsiiniõed ja arstid kinnitavad, et paljud vanemad soovivad tungivalt, et nende lapsed ristitaks viivitamatult, kui laps on surmaohus.³⁹

Iona Opie ja Moira Tatem on rõhutanud, et kirikul oli varem “pooldav arusaamine soovist otsida salajas täiendavat abi ja kasutati usu “maagiati”, leevendamaks ängi ja kannatust”. Haige näole laotati Piibel, läkakõha puhul soovitati juua armulauaveini, naised pesid oma rähmas silmi ristimisveega.⁴⁰ Enamus kristlasi suhtub vanadesse paganlikesse kombeisse nagu ebausku. Tänapäeval peavad paljud inimesed isegi usku Jumalasse ja kristluse põhitõdedesse ebausuks. Paljud siiski pelgavad ega mineta avalikult usku Jumalasse. “Selles peab midagi olema,” ütlevad nad. Vanemad soovivad, et nende lapsed ristitaks, kuigi nad ise kirikus ei käi. Samuti tahab enamus inimesi ikka veel, et nende lähedasi maetakse kiriklikult.

Paljudes maades usuti kunagi, et matuste ajal, eriti matuserongi majast möödumise ajal tuleb kardinad ette tõmmata. Ühe seletuse kohaselt sureb järgmisena pereliige, kui sellest vanast kombest kinni ei peeta. Teised üritavad kommet selgitada, rõhutades, et see tähendab surnu “kurja mõju” kodust eemal hoidmist. Tänapäeval ütlevad peamiselt vanad inimesed, nende hulgas mu oma ema, kardinaid ette tõmmates, et nad toimivad nii “austusest surnu vastu”.⁴¹ See praktiline põhjus tundub selgitavat sedagi, miks nii paljud inimesed tänapäevalgi soovivad matuste ajal hauda lastud kirstule “viimast pilku heita.” Varem “usuti, et vähimigi surnukartus, mis ühevõrra haarab primitiivseid ja tsiviliseeritud inimesi, kaob surnu puudutamise või suudlemise läbi.”⁴² Praegugi usuvad mõned, et lahkunu lauba käega puudutamine või suudlemine leevendab valu.⁴³

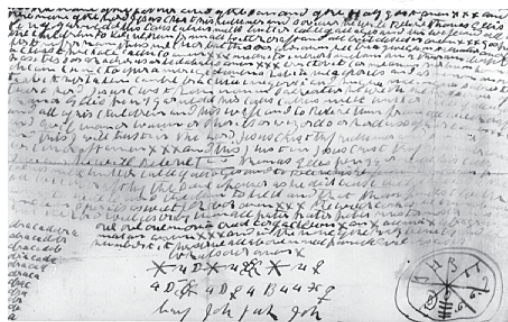
Teatud kombeid ja rituaale sooritatakse mehaaniliselt, teadvustamata seejuures, et nende algupära on sügaval primitiivseis uskumuses. Näiteks segame teed harilikult päripäeva, paremalt vasakule. Miks mitte vastupäeva? Üks võimalik seletus sellele (ja paljudele teistele asjadele, mida tehakse päripäeva) on see, et me järgime instinktiivselt päikese kulgemist.⁴⁴

Olles vaadelnud mõningaid kombeid ja rituaale, mida kasutati hirmu tõrjumis-

seks ning parema õnne saavutamiseks, pöördugem loitsude samasuguse funktsiooni poole. Ajaloo algusest saadik on inimesed püüdnud kaitsta ennast ja oma peret igat liiki kurja, hirmu ja takistuste vastu lugematu hulga loitsude ja ohutiste abil. Hobuse pealuid, luudasid ja õlgnukke kasutati tõrjevahendena. Igihaljad jõulutaimed riputati ukseavasse, soodustamaks kosjade ja pulmade tulekut ning kindlustamaks saaki. *Llysiâu pen-tai* (täht-tähelt “katuseharja taimed”) ja mägisibul (*Sempervivum tectorum*) pidid uskumuse järgi kaitsma maja välgu eest. Ka teatud puud, eriti astelpõõsas (*Ilex aquifolium*) ja pihlakas (*Sorbus aucuparia*) istutati maja lähedale. Mõned Walesi informandid tundsid uskumust, mille kohaselt kurat poodi pihlaoks. Enam levinud uskumuse kohaselt oli sellest puust tehtud Kristuse rist ja selle punased marjad tähendavad tema verd. Veel praegugi kannavad näiteks Metsakomisjoni töötajad hoolt, et pihlakat ei raiutaks erilise vajaduseta.

Kartes vaesust, õnnetust, haigusi ja surma ning üldiselt uskudes nõidusse, külastasid talunikud mõnel pool Walesis nõustajat ehk tarka, uelsi keeles *y dyn hysbys* (teadjamees). Raha eest võis teadjamees pea loetamatus käekirjas paberile kirjutada loitsu uelsi, inglise ja ladina segakeeles. See oli palve äranõiutud loomade eest või kaitse loomade äratagemise vastu, abrakadabra või ka mitmesugused (sodiaagi)märgid. Seejärel asetati loits hoolikalt väiksesse pudelisse, mida kutsuti *potel y dyn hysbys*. Talunik vastutas, et pudel peidetakse hoonesse, kus loomi peetakse, ja et korki ei puudutata. Walesi Rahvamuseumis leidub selle näidis.⁴⁵ Ühte samasugust pudelit hoitakse veelgi hoolikalt Llanfair Caereinion lähedal Powysis, Kesk-Walesis talumajas. Perekond kinnitab tõsiselt, et pudelit ei liigutata ega avata iial, sest sellesse on vangistatud Bryn Glasi isanda (talukimbutanud kummituse) vaim.⁴⁶

Kesk-Walesis, Llanidloe lähedal asuva farmi loomade kaitseks teadjamehelt saadud loits. Foto: Walesi Rahva Muuseum.

Dyn hysbys pärimus oli eriti tugev Llangurigi ja Ponterwydi piirkonnis Kesk-Walesis. See komme hakkas 40. aastatel järk-järgult hääbuma. Kummati kõnel-dakse, et üks või kaks nende alade talunikku maksavad praegugi nimetamis-väärse summa *dyn hysbyse* perekonna elusolevale liikmele.

Tavalisim ohutis, mida nüüdisajalgi paljude majade ja taluehitiste ukstel koh-tab, on hobuseraud. Kingiks saadud hobuseraud tuli kinnitada silmatorkavas-se kohta, muidu kaob õnn. Tavaliselt kinnitati ta uksele, otsad ülespoole nii, et see "hoiab õnne." Osa inimesi usub, et hobuseraud toob õnne, kuna selles on tavaliselt seitse (õnnearv) naelaauku. Mõnel maal asetati hobuseraud lahtise otsaga allapoole, siis tähistas selle kuju taevast ja laotust. Algselt vaadeldi hobuserauda kui tähtsat kaitsevahendit, mitte niivõrd kuju pärast, vaid et see oli valmistatud rauast, sepi tamisel tules puhastunud rauast.

Tänapäeval kingitakse hõbeäärisega hobuseraudu sageli pulmapäeval mõrs-jale. Siin näeme selgesti tajutavat ratsionaliseerimist, mis kuulub ka paljude muude uskumuste ja kommete juurde. Märkigem veel kahte pulmakommet hea õnne tagamiseks. Üldiselt on käibel nii konfettide loopimine vastabiellunui-le kui vanade kingade ning konservikarpide järeleheitmine lahkuvale pulmaautole. Lapsekingi peideti varem sageli ka majja, eriti tuleaseme ümber ja selle taha seina vahele. Walesi vanemaist majust on hiljuti leitud hulk kalleid kingi.⁴⁷ Need kingad on viljakusriituse sümboolne osa samuti kui kaasaegsetes pulmades konfettide loopimine. Tänapäeval kasutatakse selleks roosat helvespaberit ja mõnikord riisi, varem nisu - mõlemad on viljakusriituse orgaaniline osa.

c Inimese saatuse: ended. Lugematud rahvauskumused seonduvad inimese saatusega ja tema püüdlusega seletada loodust ning enda olemasolu. Eriti palju leidub neid endepärimuses - ennete ja märkide tõlgendamises, ennustamaks tulevikku, hoidmaks ära kurja, vaesust ja kannatust. Need väljendavad suurt igatsust turvatunde ja kindlustatuse järele. Paljud neist uskumusist peegeldavad aega, mil "inimolendid elasid loodusega lähemas kokkupuutes kui praegu ning uskusid *anima mundisse*. Neil päevil suhtuti päikesesse ja kuusse, tulesse ja veesse, taimestikku ja loomastikku religioosest vaatepunktist lähtudes".⁴⁸

Inimese ja looduse harmooniast tulenevalt oli endisajul Walesis komme tea-tada mesilastele, kui peres oli surnu. Inimesed suhtusid ümbritsevasse jõu-dudesse hirmu ja austusega. Nad huvitusid looduse muutustest - lindude len-nust, tuulest ja pilvedest, sest need ennustasid ühtlasi muutusi, mis võivad tabada neid endid elu jooksul.⁴⁹ Kui must ronk pillas sule kellegi kodu lähedal, oli see hea märk. Hea pähkliasaak ennustas, et järgmisel aastal sünnib palju lapsi. Mesilassülem mais lubas head heinasaaki, juulikuine sülem lubas arvata, et talvel tuleb puudus kätte. Kahteist jõuludele järgnevat päeva vaadeldi endisaegadel kui *coel ddyddiau* (endepäev) ning usuti, et nende päevade ilm ennustab järgneva kaheteistkümnne kuu ilma.

Maainimese jaoks ohustas halb saak kogu tema eksistentsi. Seetõttu oli ta sõltuv tulevasesest ilmast ning ammu enne raadio- ja teleajastut ning elukutselisi meteoroloogide oskas ta sajandivanuste tavade järgi mitu kuud ilma ja looduse käitumist ette ennustada. Need ennustused edastati lühidate kõrvale meeldivate ja hõlpsalt meelde jäävate tihedate teadete või vormelitena.

Wales on selliste ütluste ja vanasõnade poolest erakordselt rikas. Vihm mägedes, kus pilvepraost piilub päike, mida omal ajal nimetati *Dysglau Marsli* (Marsli eine) on hea ilma märk. Üks üldtuntud vihmaenne on see, kui koer rohtu sööb. Päikeseloojang pilveseina taga (*machlud rhwng cist a phared*) tähendab samuti vihma. Valgete pilverõngaste *traeth awyr* (taevavana) nägemine on teine halva ilma märk. *Tan glas* (sinine leek) talvel ennustavat lund. Lumi jaanuaris on "mulla toit". Kui jõulud on rohelised, tulevad lihavõtted valged. Tuleb märts lõvina, lahkub ta lambana.

Otseselt inimese argieluga seonduvatest ennetest nimetagem: suhkru pudenedmine põrandale on õnne märk; mitu ploomikivi sul lauas taldrikule jääb, nii palju saab sul olema austajaid; keerduv vöö tähendab, et sa kaotad oma armsama. Üks viis oli panna teevee pinnalt leitud suur teeleht vasaku käe seljale ja lüüa selle pihta parema käe seljaga. Kleepus leht parema käe külge, tähendas see, et leiad aasta jooksul uue armsama või abiellud. Iga ebaõnnestunud katse tähendas veel üht aastat ootamist. Teelehti on loomulikult juba kaua kasutatud õnne arbumiseks. Käo esimest kukkumist kuuldes, kui sul oli õnnekombel raha taskus, tuli see taskus ümber pöörata ja sul jätkus teda aasta lõpuni. Nina sügelemine tähendas külalisi või seda, et keegi räägib sind taga. Kui sügeleb parem külg, räägitakse halba. Jääb haud pühapäevaks kinni ajamata, tähendab see varsti uut surma perekonnas.

Ringiga piiramisel on uskumustes oluline koht.⁵⁰ Nõiad ja maagid ümbritsevad end ringiga, hüüdes kolm korda Kolmainsust. Üks endisaegseid ravi viise leetrite puhul oli tõmmata põrandale ring ja lasta haigel seal viis minutit seista. Üldiselt usuti varem, et kui kotkas tiirleb pea kohal, ennustab see surma, praegugi kardetakse seda väga ja peetakse hädaohtlikuks.

Õnne märgid ja ended on näiteks järgmised: must kass; vahe esihammaste vahel; päikese läigatus sõrmusel pulmapäeval; rõivail kulgev ämblik; esimese talle nägemine kevadel (eriti kui tall sind vaatab); sünnimärk (mida kõrgemale see näol ulatub, seda suurem on õnn); kaotatud kinda ja neljalehelise ristikehina (*Trifolium*) leidmine. Last, kes sündis hammastega, peeti õnnelikuks ning usuti, et ta suudab suhelda vaimudega.

Ühe varese nägemist peeti õnne, kahe nägemist õnnetuse märgiks. Õnnetust ennustas ka vale kinga jalgapanek hommikul. See tähendas, et inimesel veab kogu päev viltu.

Endisaja inimesed kartsid surma. Laste surevus oli kõrge ning hirm haiguste ja surma ees väga päevakohane. Niisiis oli rahva teadvuses “loodus ise teadlik sellest tragöödiast ning osaline surma teadvustamises.”⁵¹ Surmahoiatuste, -ennete ja ettekuulutuste erinevaid vorme on uelsi rahvapärimeses arvutul hulgal. Nende hulgas on: a) *cannwyll gorff* (koolnuküünal), kahvatu küünlavalgus, mis järgib koolnu kodust kalmistule viimise teed; b) *Toili* (sõnast *teulu* - perekond) ehk vaimude matus. Informandid on tunnistanud, et on näinud viirastuslikke kirstukandjaid ning matuseprotsessiooni. Sellise ende kogejad on sageli tundnud, nagu surunuks mööduv rongkäik neid seina või heki vastu; c) hobune ja vanker, mis kaovad üles puuvõraste. Ilmutust (viirastust) kogenud kirjeldavad taas, kuidas nad on pidanud kiiresti teeserva tõmbuma, et lasta hobust ja kaarikut mööda; d) *y ci du* (must koer), ebaloomulikult suure musta põlevate silmadega koera viirastus, mida nähti põhiliselt mõnes Lõuna-Walesi piirkonnas, eriti Glamorganis. Teda tunti ka kui *Ci Annwfn* (Allmaailma koer). Musta koera viirastust peeti sageli “kaitseingliks”. See saatis eeskätt häid inimesi öösiti üksikul teel; e) *deryn corff* (koolnulinde), keda nähakse tiirutamas ümber maja või koputamas aknale. Surmakuulutajateks peeti valget öökulli, kodutuvi, turteltuvi ja ohakalindu; f) *tolaeth* - kirstutegemise helid tule põledes tühjas puusepatöökojas öösiti; g) *cyhiraeth* - hootine nutt, mis kandub haige kodust kalmistu suunas; h) koera ulumine öösel; i) kraaksumine öösel; j) kirikulaul, mis kuulub taevast täpselt selle maja kohal, mille elanik võib surra; k) mesilaspere, kes lahkub majast nähtava põhjuseta; l) majja äkitselt ilmunud nahkhiired; m) ringikujuline helendus haige näo ümber; n) unes matuse nägemine; o) rotikari, mida nähakse maja poole kiirustamas; p) omaenda viirastuse nägemine; q) *lled-rith* (illusioon), elava inimese viirastumine; r) peata hobuse viirastumine.

Paljudes surmaennetega seotud uskumustes märkame taas ratsionaliseerimist. On uskumusi, mida varem peeti surmaendeiks, kuid hiljem käsitati lihtsalt kui õnnetuse või ebaõnne märki. Nende hulgas on: a) kellahelin kõrvus; b) valel aastaajal laulev ohakalind; c) (eriti õunapuu) õitsemine valel aastaajal; d) peegli või klaasi lõhkumine, mis tähendab seitset aastat ebaõnne; e) uste avanemine nähtava põhjuseta; f) kella seiskumine nähtava põhjuseta; g) nelja haraka nägemine üheskoos.

Riskantsete elukutsete esindajaile, nagu söekaevurid, kivimurdjad ning madrused, oli hirm õnnetuse ees ja surmakartus igapäevane. Ohtlikes tingimustes eluga riskides ja töötades pole üllatavad pidev hirm tundmatuse ees ja fakt, et uelsi söekaevurite usk üleloomulikkude püsis väga tugev kahekümne sajandi alguseni. Surma- või õnnetuseendeid ja söekaevandust puudutavaid erinevaid ettekuulutusi oli arvukalt. Kaevur jäi sageli koju, kui ta ise või keegi pereliikmest oli eelmisel ööl unes õnnetust näinud. Tööle hilinemist peeti õnnetuse endeks ja paljud kaevurid pelgasid koju naasta, kui midagi oli maha ununenud. Teel

töökohale võis hommikuti kohata märke, mis sundisid kaevureid hirmunult koju pöörduma, oli selleks siis naise või kõõrdsilma vastutulek või teatud lindude, eriti kahe varese lend üle tee. Halb enne oli ka küünla kustumine kaevanduslambis.⁵²

Paljud Lõuna-Walesi söekaevurid ei alanud uut tööd reedel, halva õnne päeval, mida sageli hüüti Must reede. Eriti peeti seda silmas pühade-eelsel reedel. Gwenti kaevurid kurtsid, et neil on õlgadel “vana must koer”, teatud liiki kuri vaim, kes põhjustas haigusi ja õnnetusi. Kaevurid Põhja- ning Lõuna-Walesi söealadel ei lähe teele suurel reedel, ja ehkki harvemini, uusaastal.

Sageli nähti õnnetuse eel söemurdudes viirastuslikke matuseid. “Kooljalinnuks” peeti ohakalindu, kodutuvi ja turteltuvi, keda nähti 14. oktoobril 1913. aastal enne Senghennyddi varingut Glamorganis Lõuna-Walesis. See oli üks hirmsamaid katastroofe kogu Briti kaevanduse ajaloos, milles hukkus 439 kaevurit.⁵³ Näited lugematuist surmaendeist söekaevandustes või selle ümber leiame lühikesest kirjeldusest vanas Morfa kaevanduses Port Talboti lähedal Lõuna-Walesis. 1880. aastail nägi üks kaevur metsikuid “allmaailma koeri”, keda kohapeal tunti “Morfa punaste koertena”, viirastuslikke söevaguneid, mida vedasid valged kummitushobused, “koolnuküünalde” veidrat helki, ammusurnud tööliste vaime, valget tuvi, rotte, kes tunglesid urgudest välja. Ta kuulis langeva maa mürinat ja läbitungivaid appihüüdeid ning tundis nähtamatu “surmalille” magusa roosilõhna sarnast aroomi kaevandust täitvat. Kaevurid olid neist kummalistest juhtumustest sedavõrd hirmutatud, et esmaspäeval, 10. märtsil 1890. aastal jäi tavaliselt hommikuses vahetuses töötavast 420 mehest koju 170 töölist. Päeval toimus Morfa kaevanduses varing, milles hukkus 87 inimest.⁵⁴

Jutlustajad ning moralistid kasutasid ära surmaendeid, et inimesed oleksid valmis viimseks kohtupäevaks. Ühtlasi olid need ka “vajalikeks kinnitusteks, et panna inimesi eluviisi parandama, muutuma korralikeks kodanikeks ja lepitama end Jumalaga.”⁵⁵

d Elu ja surma müsteerium. Ended meenutavad uskumuste neljandat ja viimast liiki, nimelt neid, mis on seotud elu ja surma müsteeriumiga. Suur osa pärimusest kõneleb surmast, vaimudest ja muudest ilmutistest, mis sisaldavad metapsühhoose: usku taassündi, hinge siirdumist samasugusesse või uut liiki kehasse. Paljusid informante küsitleti hiljutilahkunud lähedaste inimeste vaimude nägemise kohta. Näiteks üks sügavalt usklik lesk Borth-y-gestist Gwyneddis Põhja-Walesis kirjeldas, kuidas tema kaks eelmist abikaasat olid talle lugematuid kordi ilmunud. Ta oli kuupäevad hoolikalt päevikusse kirja pannud ja kirjeldas muuhulgas üksikasjalikult, kuidas surnud lemmikkass Chicko ilmus talle kolme aasta jooksul umbes kord kuus. Öösiti kuulis ta kassi pikka tungivat nurrumist, tundis selle sooja keha enda vastas ja seda, kuidas kass tema põski lakkus.

Lindistamise lõpus märkis ta (pidades silmas oma endisi mehi ja kassi): “Neid ju oodatakse, eks ole? Kui usute Jumalat, tulevad nad kindlasti”.⁵⁶

1978. aastast saadik on nii uelsi kui inglise keeles välja antud arvukalt selleteemalisi raamatuid, mis osutab, et usk vaimudesse on endiselt püsiv.⁵⁷ Noorte inimeste huvi paraseansside vastu paistab olevat siiani suur ning auto- ja raketiajastul on autojuhtid tihti teatanud ebamaistest nägemustest öistel sõitudel. Tüüpiline on juhtum kummalise mehega, keda autojuhid on kohanud Aberbigist (Aber-beeg) Cwmi viival teel Gwentis Lõuna-Walesis. Üks ajaleheteade oli pealkirjastatud “Veidrad juhtumid mahajäetud pimedal maanteel: mees Gwentist jutustab hiljutisest kõhedast kogemusest”.⁵⁸ Selle muistendi haihtuvast hääletajast rääkis Gerald Mason Blackwoodist Gwentis.⁵⁹ Hiljutine kõmrikelne telesari kummitusnähtustest Põhja- ja Lõuna-Walesi härrastemajades äratas suurt huvi.⁶⁰ Igal aastal teatatakse majadest ja kortereist, mida kimbutavad kummitused ning “asjatundlike” inimeste teeneist, kes oskavad sääraseid ühiskonnaväliseid olevusi eemale peletada.

“Drychiolaeth”. Joonistus Hugh Hugesi raamatust “Yr Hynafion Cymreig” (Carmathen, 1823).

Paljusid hädalisi maju Põhja-Walesis on aastate jooksul külastanud John Aelwyn Roberts, endine Llandegai vikaar Bangori lähedalt, kes kirjeldab täpselt oma tööd ülipopulaarses raamatus pealkirjaga “Püha vaimupeletaja”.⁶¹ Viimaseil aastail abistab teda meediumina tema sõber, tuntud luuletaja Elwyn Roberts.

Lõuna-Walesis kutsutakse vaime peletama sageli Tina Laurent Port Talbost. Ta on “Vaimude Otsimise Ühingu” sekretär ning asutajaliige, kes nimetab end EFH (elektroonilise hääle fenomeni) õpetajaks ning “vaimudekütiks”. Ta on Psüühiliste Uuringute Seltsi (SPR), Ameerika Elektroonilise Hääle Fenomeni Assotsiatsiooni, Anormaalsete Nähtuste Uurimise Teadusliku Assotsiatsiooni ja Psüühikateaduste Kolledži liige.

Usk vaimudesse ja spiritismi nagu ka haldjateusk on seotud rahvaluules keskse üleloomuliku ajareisiga.⁶² Rahvausundi põhifunktsioon on väljendada inimese igatsust igavese õndsuse järele. See on igavesti tagaigatsetud “kaotatud paradisi”, müstika “igikeskus” ja Piiblis kirjeldatud maa, kus “voolab piim ja mesi”. Igapäevases maises elus igatseb ta maitsta igavese elu õndsust nii, et temagi võiks kuulutada nagu Peetruse teises kirjas (3.8): “Jumala ees on üksainus päev nagu tuhat aastat ja tuhat aastat nagu üksainus päev”. Ta igatseb, et ta satuks *Afalloni* saarele (*Insula Avallonis*), kuhu kuningas Arthur hellasti haavadest tervenema viidi või iiri ja kelti pärimuse igihaljale, iginoorele *Tir na n-og* maale.

Inimesele pole tähtis pelgalt ihu. Häda ja piina keskel ta võib ning ikkab endiselt suuta tõusta taassünniks nagu fööniks tuhast. Ta lausub koos Dylan Thomasega: “Ja Surmal ei pea olema valda”. Oma surelikkusest teadlikuna, on inimesel suurim igatsus kasvõi silmapilguks kogeda elu imet ja õnnistust, näha ja kuulda seninägematut Rhiannoni lindude laulu, mida on kujutatud ühes üheteistkümnest klassikalisest “Mabinogioni” loost.⁶³ Maagia ja usk üleloomulikku on inimhinge läbi aegade rõõmustanud ja toetanud. Alwyn ja Brincley Reesi sõnade järgi on see “jõud murda lõplikkuse ahistavaid piire nii, et igaviku valgus võib kanduda üle labasusse ning täita selle imepärasega”.⁶⁴

Meie esiisade jaoks oli haldjate maailm seda imepärasest tulvil. See oli ilu ja rõõmu, rahu ja turvalisuse, armu ja lahkuse ning igavese elu paik. Tänapäeval on usk haldjaisse Walesis enam või vähem kadunud. Kummati on inimese kestev igatsus teise, maagilise maailma hinguse, tõe ja rõõmu ning taevase õndsuse igavikuhetkede järele sama tugev kui kõigil aegadel. Seda igatsust väljendavad kujukalt kaks informanti Gwyneddist Põhja-Walesis. Martha Williams Llandanwgist kõneles: “*Ja ikka veel, teate, valmistab sellest mõtlemine rõõmu, ka siis, kui see (haldjate riik) pole tõsi. Olen alati pidanud oma lapsepõlve väga tähtsaks. Olen väga õnnelikult elanud, kuigi hakkasin tööle juba päris väikesena. Olen alati õnnelik olnud. Kõik on olnud minu vastu väga head, isegi nüüd, kui ma olen vana*”.

R.G.: “*Vahest on haldjad ikka veel olemas, ainult keegi ei näe neid enam?*”

M.W.: “*Jaa, ma olen kindel, et on! Me oleme haldjate lapsed.*”⁶⁵

Robert Owen Pritchard Betws Garmonist⁶⁶ jutustas: “*Aga seda räägiti talviselt [haldjatest põlvnevatest inimestest]: “Iial pole nähtud kedagi neist suremas - haldjad tulevad ja viivad nad ära enne, kui sa neid näed...”*”

R.G.: “*Arvate, et see võib tõsi olla?*”

R.O.P.: “*Ma ei arva, et see oleks tõsi, kuid selliseid asju on olemas - ütle nüüd, taevas ja põrgu - noh, ma ütlen endale: “Kui on olemas taevas, oleksin ma ennem seal kui kuskil mujal!” Ka ei tee paha, kui mõned asjad sind rõõmustavad. Miks siis ka mitte neisse uskuda*”.⁶⁷

Tõlkisid Eha Viluoja, Ülo Valk ja Loone Kaust

Kirjandus ja märkused

1. Jahoda, G. The Psychology of Superstition. London, 1969, pp 127-128 viitab B. Malinowski teooriale maagia kohta.
2. Thomas, K. Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in sixteenth and seventeenth century England. London, 1971.
3. Op cit, p 469.
4. Paget, P. The Astonishing Account of U.F.O. Sightings in the Corner of Wales Known as The Welsh Triangle. London, 1979; Pugh, R. J., Holiday, F. W. The Dyfed Enigma. Unidentified Flying Objects in West Wales. London, 1979; Evans, H. Dyfed Enigma: The Story of the "Welsh Triangle." In: The Unexplained, 1984, nr 1, pp 18-19.
5. Brookesmith, 1984.
6. Superted. Petalgraft Demonstration Limited and S4C. Cardiff, 1984.
7. Hand, W. Popular Beliefs and Superstitions. A Compendium of American Folklore from the Ohio. Collection of Newbell Niles Buckett. Boston, 1981. Introduction, vol 1, XXV-LVIII.
8. Hand, W. Magical Medicine. The Folkloric Component of Medicine in Folk Belief, Custom, and Ritual of the Peoples of Europe and America. Berkeley, 1980, pp 17-42. (The Magical Tranference of Disease).
9. Miles, D. P. Photograph of "Touchwood." In: Llafar Gwlad, 18, 1987-1988, 11 (Journal of the Welsh Folklore Society).
10. Waring, Ph. Dictionary of Omens and Superstitions. London, 1978, p 239.
11. Vt viidet 7, lk XXXIX.
12. Detailsemalt vt Brown, F. C. Collection of North Carolina Folklore. Vol VI, Durham, N.C., 1952-64, pp XXII-XXIII ja viide 7, pp XXXVII-XXXVIII.
13. Hand, W. "The Fear of the Gods": Superstition and Popular Belief. In: Our Living Traditions. An Introduction to American Folklore. New York and London, 1968, pp 219-220; vt viide 7, p LI.
14. Mogk, E. Wesen und Aufgaben der Volkskunde. In: Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde. 1926, nr 1, S 17-24; vt ka viide 7, p XXV.
15. Vt viide 7, p XXXVI ja viide 13, pp 215-227.
16. Viidanud Waring, vt viide 10, p 10.
17. Brand, J. Observations on Popular Antiquities. Vol 2, London, 1813. pp 449-450.
18. Opie, I., Tatem, M. A Dictionary of Superstitions. Oxford, 1989, pp VIII.
19. The Western Mail. 1. 11. 1990.
20. Tänan oma poega Llyr Gwyndafi selle viite eest. E.M.I. 5287.
21. Ebenzer, L. Penglogau ein Hofergoeledd? (The Skulls of our Superstitions?) Y Cymro. 12. 10. 1982.
22. Vt viide 21.
23. Vt viide 7, p XLIII.
24. Vt viide 7, p XLIII.

25. Gwenith, G. (W. Rhys Jones) Besom Wedding in the Ceiriog Valley. In: Folk-Lore 1928, nr 29, pp 149-166. Mustlaste kombeid vt Thompson, T. W. The Ceremonial Customs of the British Gipsies. Folk-Lore, 1913, nr 24, pp 314-356.
26. Informatsioon põhineb suulistel teadetest ning artiklitel ja kirjadel, mis avaldati Y Cymros, 19. IX. 1990; 3. X. 1990; 10. X. 1990.
27. Viitab Western Mail. 6. VI. 1978.
28. Selleteemaline diskussioon leidub vt viide 8, pp 93-118 (pt 7 ja 8).
29. Vt viide 8, p 94.
30. Vt viide 8, p 93.
31. Jones, T. G. Welsh Folklore and Folk Customs. London, 1930, p 133.
32. Vt viide 8, pp 93-94.
33. Vt viide 31, op cit.
34. Osa lindistas mu endine kolleeg dr Anne E. Williams. Tema rahvameditsiini alased seisukohad leiduvad Jones, A. E. Folk Medicine in Living Memory in Wales. In: Folk Life, 1980, nr 18, pp 58-68.
35. Sarah Maud Hughes'i filmiti S4C TV programmi "Hel Straeron" jaoks. 5. IX. 1990.
36. Foster, G. M. Peasant Society and the Image of Limited Good. In: American Anthropologist, 1965, nr 67, pp 293-315; Foster, G. M. A Second Look at Limited Good. In: Anthropological Quarterly, 1972, nr 45, pp 157-164.
37. Vt viide 7, p XLVIII.
38. Op cit.
39. Minu oma vend ja vennanaine korraldasid oma kolmandale pojale ristimise St Asaphi hospitalis, Clwydis, 1. XI. 1969.
40. Vt viide 18, pp VII-VIII.
41. Cerrigydrudioni küla, Clwyd, Põhja-Wales.
42. Vt viide 8, pp XXXII-XXXIII.
43. Elery Gwyndafi suuline teade, kes mäletab tava oma kodukihelkonnast Glyn Ceiriogist, Clwyd, Põhja-Wales.
44. Vt viide 18, pp IX-X.
45. W.F.M. 63.152/19.
46. Gwyndaf, R. Chwedlau Gwerin Cymru. Welsh Folk Tales. Cardiff, 1989.
47. Vt näiteks säilikuid W.F.M. 75.388; 83.115; 86.155 ja 86.176.
48. Vt viide 18, p IX.
49. Knowlson, T. Sh. The Origins of Popular Superstitions and Customs. London, 1930, pp 1-12; vt viide 10, p 9.
50. Vt viide 7, p XXXXVI.
51. Op cit, p XXXX.
52. Davies, L. Aspects of Mining Folklore in Wales. In: Folk Life, 1971, nr 9, pp 79-107.
53. Brown, J. H. The Valley of the Shadow, 1981.
54. Trevelyan, M. Folk-Lore and Folk Stories of Wales. London, 1909, pp 47-58; 178-194; 280-291.
55. Jenkins, G. H. Popular Beliefs in Wales from the Restoration to Methodism. In:

The Bulletin of the Board of Celtic Studies, 1977, nr 27, p 446.

56. Mary Humphreys, s 1914. Lindistatud 8. I. 1977, säilik W.F.M. 5239-40.

57. Ingliskeelseis raamatuis Underwood, P. Ghosts of Wales. Swansea, 1978; Barber, Ch. Ghosts of Wales. Cardiff, 1979; Pugh, J. Welsh Ghosts and Phantoms, 1979; Pugh, J. Welsh Ghostly Encounters. Llanrwst, 1990; Brooks, J. A. Ghosts and Legends of Wales. Norwich, 1987; Jeffery, P. H. Ghosts, Legends and Lore of Wales. Cambridge (dateerimata).

58. South Wales Argus. 23. VII. 1980, p 4. Tänan viite eest Thelma ja Barry S. Webbi, Llanhilledd, Gwent.

59. Tina Laurenti kiri R. Gwyndafile 16. I. 1988; MS. W.F.M. 3531/1-9; Brunvand, J. H. The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and their Meanings. New York, 1981.

60. Y Llynyn Arian, S4C, 31. XII. 1990.

61. Roberts, J. A. Holy Ghostbuster. A Parsons Experience with the Paranormal. London, 1990. Vt ka W.F.M. lindistusi 4483-5, lindistatud 1. XI. 1974.

62. Motiivid F 172 ja F 377.

63. Jones, G., Jones, Th. The Mabinogion. Everyman edition. London, 1949, pp 25-40.

64. Rees, A., Rees, B. 1961.

65. S 1884, lindistatud 1. XI. 1968, säilik W.F.M. 2002.

66. S 1904, lindistatud 26. II. 1975, säilik W.F.M. 4526.

67. Tänan abi eest artikli viimistlemisel oma naist Elery Gwyndafi ja kolleege Walesi Rahva Muuseumist Joyce Stokes'i ja John Williams-Daviest.

KOSMOGOONILISE ÜRGOHVRI KUJUND ARMEENIA KANGELASEEPOSES “SASNA TSRER” (“SASSUUNI SÕGEDAD”)

Tsovinar Harutjunjan. Armeenia, Jerevan

Armeenia kangelaseepos on loodud X sajandil ning kajastab armeenia rahva võitlust Bagdadi kalifaadi vastu ühes ajaloolise Lääne-Armeenia edela-piirkondadest - Sassuunis. Eepose esimene kirjapanek ilmus trükis üle saja aasta tagasi, 1874. aastal Konstantinoopolis. Looduna rahva saatusele kriitilisel ajal, sulatas eepose tekst tõelise rahvaloominguna endasse armeenlaste kõige intiimsemad ja pühamad pärimused, mis ulatusid juurtega sajandite sügavusse,